

Мирослава Шевченко   **Myroslava Shevchenko**
аспірантка,   postgraduate student,
Інститут проблем сучасного мистецтва   Modern Art Research Institute
НАМ України   of the National Academy of Arts of Ukraine

13myroart@gmail.com   orcid.org/0000-0002-4243-024X

ТВОРЧА І ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ХУДОЖНИКІВ-ШІСТДЕСЯТНИКІВ У ЛІТЕРАТУРІ

THE CREATIVE AND CIVIC ACTIVITY OF SIXTIERS IN LITERATURE

Анотація. Висвітлено творчу та громадську діяльність художників-шістдесятників у літературі. Охарактеризовано культурну ситуацію другої половини ХХ століття в «офіційній» літературі та епістолярії. У статті акцентовано увагу на митцях, які мали чітку та принципову громадянську позицію.

Ключові слова: художники-шістдесятники, українська культура, графіка, ХХ століття, дисидентство.

Постановка проблеми та актуальність дослідження. В умовах стрімкого розвитку сучасного українського мистецтва осмислення культурного надбання ХХ століття є нагальним у контексті розуміння художніх процесів та їх верифікації у відповідності до культурної ситуації. Вона позначена, насамперед, періодом «національного відродження», який суттєво вплинув на подальший курс розвитку українського мистецтва в кінці ХХ та на початку ХХІ століття. Варто підкреслити, що для кожного художника цей шлях був свій, і своя манера реалізації цього задуму. Але кожен з перелічених далі художників — А. Горська, О. Заливаха, В. Зарецький, Л. Семикіна, Г. Севрук, Г. Зубченко, В. Кушнір та інші, менше відомі — відіграли принципову роль у мистецтві супротиву. Це був час, коли національні цінності та національна ідея у мистецтві ставали гострими для окремих художників, літераторів, діячів музичного мистецтва та театру, формувалась основа для втілення внутрішніх переконань в тому, що відродження і становлення національної культури є необхідним.

Мистецтвознавчі, культурологічні, літературознавчі, філософські та інші праці дослідників та вчених складають всеохоплююче книгозібрання, вказуючи на вагомість висвітлення та дослідження цієї теми. Але все ж лишається багато питань, і тема шістдесятництва потребує більш ретельного та ґрунтовного підходу до вивчення. Досі образне осмислення шістдесятництва домінувало над поняттєвим. В такому разі оцінки замінюються симпатіями чи антипатіями. А оцінка явища лишається не об'єктивною. Для того щоб бачити цілісну картину руху шістдесятництва як культурного, суспільно-політичного, мистецького явища, визначити, що стало головним сподвижником цього руху, та ідеї, які сповідували митці, варто розглянути ширше те, що передувало цьому «вияву самоусвідомлення», загальнокультурному піднесенню другої половини ХХ століття. Саме аналіз іс-

торичних, політичних, культурних, подій і мистецьких артефактів — розкриє загальну картину.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Публікації фахівців, від сучасників вказаного періоду і дотепер, свідчать, що проблема шістдесятництва досі не розкрита цілісно, є актуальною. У працях вітчизняних науковців Г. Скляренко, О. Федорука, Л. Тарнашинської, О. Лагутенко, Л. Смирної, С. Білоконя, О. Роготченко, О. Авраменко та інших, розглянуто та досліджено період другої половини ХХ століття. Особливо явище супротиву у творчості художників 1960-х років досліджують та висвітлюють Л. Тарнашинська, Л. Смирна, О. Роготченко.

Мета статті. Важливо дослідити художнє явище шістдесятництва в мистецтві та культурі, оскільки досі не сформовані його чіткі часові рамки, не сформоване коло митців-шістдесятників. Думки науковців у даному питанні часто розходяться, що визначає мету дослідження.

Виклад основного матеріалу. Дослідження теми кризового і в той же час надважливого періоду «відлиги» і шістдесятництва є достатньо важливим і висвітленим серед загалу мистецтвознавчої, історичної, культурологічної літератури. У період незалежності відбулася кардинальна переоцінка минулих здобутків у мистецтві та культурі другої половини ХХ століття. Сучасне мистецтвознавство потребує комплексного дослідження шістдесятництва як феномена у дискурсі українського мистецтва ХХ століття. Нині мистецтвознавча наука оперує певними напрацюваннями з цієї проблематики, але вони не дають цілісного бачення та уявлення про нього. Дискусійним є і саме визначення «шістдесятники», якими часовими рамками обмежується період — з'являється ще більше питань, і немає об'єктивної оцінки цьому явищу. «Бо мало нас. Дрібнесенька щопта / Лише для молитов і сподівання...», — так відзначає В. Стус невелику частину своїх однодумців-шістдесятників [26].

За дослідженням Л. Тарнашинської, яка у стат-

ті «Українське шістдесятництво та слов'янський контекст. Витоки, тенденції, перспективи дослідження» зазначає, що підставою для виникнення означення «шістдесятники» стала видана в Мюнхені «Сучасна література в УРСР» Івана Кошелівця, 1964 року. Даючи аналітичний огляд української літератури від 1918-го до початку 1960-х років, він відкинув існуючу радянську періодизацію літературного процесу, в основі якого лежали етапи «побудови соцреалізму», на протидію запропонував свою періодизацію, взявши за відправну точку прихід в літературу чотирьох поколінь, де четверте — це творці, народженні в 1930-і, тобто шістдесятники [28, с. 323–331].

Поняття «шістдесятництво» означає синергію історичного, суспільного, культурного та мистецького процесу. «Шістдесятництво охоплювало всі сфери соціального буття» [23, с. 28–40]. Художники-шістдесятники були одними з ключових осіб у цьому русі, виражаючи власний протест у своїх творах. Такими художниками прийнято вважати: А. Горську, О. Заливаху, В. Зарецького, Л. Семикіну, Г. Севрук, Г. Зубченко й менш відомих. Активна учасниця руху шістдесятництва М. Коцюбинська писала: «Шістдесятники — то спонтанний вияв духовного дозрівання, нового мислення, нової системи цінностей, нового осмислення національного досвіду в надрах тоталітарної системи» [13, с. 5]. І. Дзюба, відкидаючи усі класифікації і рамки, заявив, що він не тільки шістдесятник, а «сімдесятник, вісімдесятник, дев'яностик і так далі» [15, с. 68]. Далі він висловлювався критичніше: «Між іншим, тепер навіть соромно використовувати таке окреслення — шістдесятники — по-перше, тому що про це так багато говорять, по-друге, з огляду на те, що шістдесятниками себе називає надто велика кількість людей. Тепер виявилось, що кожна людина, якій виповнюється нині шістдесят років, вважається шістдесятником, хоча тоді, у шістдесяті роки, вона й була нашим противником» [8, с. 91–152]. Ліна Костенко замість покоління пропонує оперувати іншими поняттями — «плеяда» та «когорта»: «Шістдесятники були когортою. Вони були поєднані спільними переконаннями та чесністю. Вони справді любили один одного та поважали один одного. Я не знаю другого такого покоління. Ну може ще Київська школа, ну може ще вісімдесятники. А далі такого вже не було» [11].

Натомість, за словами Євгена Сверстюка: «Говорять про “міт шістдесятників”. Цей міт об'єднує людей, яких нема підстав об'єднувати. Бо він створюється з історії людей справді героїчного покоління, але також і з розмов про себе деяких людей, які практично не мають чого сказати... Не можна вибудовувати ряд з імен Стуса, Мельничука і Сапелюка» [17, с. 237].

Євгеній Ясін виділив такі суспільні групи шістдесятників, які зіграли різну роль на різних етапах історії: 1) художня інтелігенція; 2) частина партійної, радянської і господарської номенклатури, що зрозуміла неминучість реформ, їх ліберальну й демократичну спрямованість; 3) дисиденти; 4) частина поміркованої інтелігенції, яка не вступала відкрито в боротьбу зі владою, очікуючи на кращі часи [36, с. 361–370].

Шістдесятники — молоді поети, прозаїки, ху-

дожники, режисери, літературознавці, актори, співаки, об'єднані молодістю, спільним життєвим досвідом і проблемами. Іван Дзюба так пояснює вживання слова: «Термін “шістдесятники” спершу стосувався тих представників нового покоління, які стали в більш чи менш виражену опозицію до рутинного стану речей, до панівних поглядів, і шукали нових шляхів у мистецтві та правдивого розуміння суспільних проблем, не зупиняючись перед критикою політичного режиму. Поняття “шістдесятник”, “шістдесятництво” асоціювалися з певним еталоном громадянської сміливості, інтелектуальної незалежності й етичної відповідальності».

Лише на початку 1990-х починають більше говорити про шістдесятників як про покоління. На думку І. Дзюби: «Але поступово, мірою вигнання автентичного “шістдесятницького” духу, поняття це девальвувалося, контингент “шістдесятництва” розширювався методом самопроголошення, критерії розмивалися; зрештою, тепер “шістдесятниками” називають себе всі охочі з покоління, яке пройшло через 60-ті роки минулого століття» [7, с. 511]. В свою чергу, Л. Тарнашинська пише: «Покоління шістдесятників — як сума окремих особистостей, ядром якої, безперечно, є неповторна індивідуальність» [29, с. 11]. Але поняття «шістдесятник» не абсолютизувалося. Звідси застереження Ліни Костенко: «Ми тоді були молоді і не знали, що ми “шістдесятники”. Не можна саморубрикуватися, не можна самим давати собі звання. Так було і з “Розстріляним Відродженням”. Саме такі люди несли високовольтну лінію духу» [11].

На протидію Ірина Жиленко пише: «Термін “шістдесятники” тільки народжувався і вживався переважно з негативним забарвленням нашими недругами поряд з іншими ярликами: “піротехники”, “штукарі”, “верлібристи”, “космічно-гіперболічні” поети тощо». Ірина Жиленко підкреслює: «Шістдесятництво — не течія, і тим паче — не “школа”. Це був рух опору інтелігенції, дух бунтарства, що об'єднував абсолютно різних — і за манерою віршування і за жанром, і навіть за родом діяльності — людей. Але, безперечно, основою шістдесятництва був пошук нового: нових виражальних засобів і нового світогляду» [9, с. 123].

Часто зустрічаються особистості, які відносять себе до руху шістдесятництва за своїми власними критеріями. Свідок того часу Володимир Чижик, оцінюючи процеси 1960-х, висловлює інакше відношення до шістдесятництва: «...Саме головне, ми сперечалися, сперечалися, сперечалися. Той славний час співпав і з нашим чудовим віком від 25 до 35 років. У ті роки сформувались естетичні і етичні уподобання і мої, і моїх друзів. Ми, звичайно, не були в числі творців нової суспільної моралі, але були дуже активними споживачами нових ідей... І я і мої ровесники-друзі термін “шістдесятники” з гордістю відносимо і до себе» [35].

«Євтушенко розділяє “автентичних” шістдесятників і покоління “шістдесятих років”, якому шістдесятники якщо не дали ім'я, то, принаймні, стали його візитівкою». Можна належати до покоління шістдесятників, але не бути шістдесятником [23, с. 32]. За висновками О. Бажана, «шістдесятництво — це літературно-мистецька та суспільно-політична течія серед української інтелектуальної

еліти наприкінці 1950-х — на початку 1960-х років. Передумовою виникнення течії були політичні зміни в період десталінізації, які супроводжувались викриттям та засудженням масових репресій та демократизацією суспільно-політичного та культурного життя в Україні» [4].

Є низка мистецтвознавчих досліджень останніх років, де під поняття «нонконформізм» підпадають усі митці, які виражали супротив соцреалізму. Але за стильовими течіями та ідейними вподобаннями художники були різними. У дослідженні Л. Смирної розписана пропозиція виокремити у понятті нонконформізму два напрями, що перетинаються, і можуть існувати окремо. З одного боку, автор пропонує розглянути поняття нонконформізм «як модель громадянської позиції у суспільстві, zagrożеному ідеологічним насильством». А з іншого — «із художнім нонконформізмом, що проявляється у конкретних мистецьких творах, в їхній візуальній мові, у прийомах композиції, у натяках, алегоріях, символах тощо, тобто у всьому тому, що художник абсорбував і репрезентував за допомогою художньої форми. Для художника незгода з ідеологічними забобонами не буває чимось абстрактним, вона завжди є конкретною формою спротиву у спосіб, що цьому художникові притаманний» [24, с. 33].

У художньому середовищі були свої особливості розвитку. Проаналізувавши літературу, починаючи з другої половини ХХ століття, варто сказати, що література періоду, який досліджується — кінець 1950-х — початок 1970-х років, і до здобуття незалежності 1991 року — висвітлюється через призму ідеології, яка насаджувалася комуністичною партією. Тому важливим є максимально об'єктивно проаналізувати літературу того періоду, відкинувши пропагандистські ідеї партії.

Проаналізувавши періодичні «офіційні» видання 1954–1973 років, можна сказати, що зріз культурного життя зображений не об'єктивно, адже з приходом незалежності з'явилися джерела, які заперечують ту дійсність, про яку писали в «офіційних» джерелах зазначеного періоду. У загальному масиві наукової літератури та джерел, дотичних до теми дослідження, можна умовно виокремити мистецтвознавчу та загальну суспільно-політичну, які поступово розкриватимуть тему і проблематику даного дослідження в статті.

Я. Мариневич у своїй статті журналу «Мистецтво» 1957 року описує масштабність нав'язування соцреалізму і відкидання будь-яких проявів і впливів формалізму. Але за словами Я. Мариневича, якщо митець задумав зобразити теми і образи з життя народу, він не має нехтувати національними формами, які склалися віками. Інакше буде засуджений партією за космополітизм. Під критичним національним формам художник мав зображувати радянську дійсність в кращих її проявах. Тематику творів мистецтва кінця 1950-х років можна прослідкувати, проаналізувавши молоде мистецтво. Молоді художники 29 квітня 1957 року представили свої твори у стінах Державного музею українського образотворчого мистецтва, виставка була присвячена Республіканському фестивалю молоді. Експонувалися роботи живописців, графіків, скульпторів, майстрів народного мистецтва,

які були створені за останні роки. Вони торкалися таких тем, як дружба народів світу, героїчна боротьба радянської молоді на фронтах громадянської та Великої вітчизняної воєн, натхнення праця на заводах та фабриках, шахтах та новобудовах, колгоспах [14, с. 10–11].

Мистецтвознавці, науковці того часу, за власним бажанням чи ні, висвітлювали викривлене сприйняття дійсності, тогочасної ситуації в мистецтві та культурі. Півстоліття живописці, графіки, скульптори служать великій справі Леніна, активно відбудовують соцреалізм. Сучасник того періоду у своїй статті у журналі «Мистецтво» пише, що настановами було те, що мистецтво має бути змістовним та глибокоідейним, зі збагаченими формою та стилем, видами та жанрами соціалістичного реалізму, з вимогою реалістичного, історично-конкретного зображення дійсності в її революційному розвитку та створення високохудожніх тематичних творів, що існують в собі великий громадський зміст. Як пише П. Говдя в 1957 році: «З'їзд показав згуртованість художніх сил навколо ідей Комуністичної партії і її ленінського центрального Комітету» та акцентує, що «радянські художники твердо стоять на ідеях соцреалізму і завзято втілюють їх в життя». Подібних висловлювань у різних виданнях зазначених років переважна більшість. Про накреслені на Першому всесоюзному з'їзді радянських художників шляхи дальнього розвитку соцреалістичного мистецтва та настанови партії пише у своїй статті П. Говдя, а також про беззаперечний успішний ідеологічний вплив ЦК КПРС на художників, де унеможлилювали будь-яке волевиявлення митця. Також автор заявляє про формування Спілки радянських художників — як єдиної багатонаціональної організації майстрів образотворчого мистецтва. На з'їзді засудили втрату індивідуальності художниками і спроби окремих художників видавати свою творчу манеру замість соцреалізму [6, с. 9–10].

1963 року в журналі «Мистецтво» у зверненні до Центрального Комітету Комуністичної партії Радянського Союзу, до М. Хрущова, сказано, що боротьба на ідеологічному фронті буде жорстокою та безкомпромісною класовою боротьбою. Співіснування двох ідеологій неможливе. Партія веде наступ на ідеологічному фронті. Головне завдання — виховання всіх радянських людей, нещадна боротьба проти буржуазної ідеології. Радянське мистецтво — знаряддя ідеологічного впливу, це підтверджують мистецтвознавці у статтях періоду панування радянської влади.

Описується намір озброювати кожного трудівника та молодь марксистсько-ленінським розумінням того, що відбувається в світі. Мистецтво та література за баченням Комуністичної партії є гострою зброєю, а митці та літератори — вірні солдати партії. Акцентує, що вони «покликані глибоко розкривати, доскональними художніми засобами основні явища сучасності, зображувати масовий героїзм радянського народу в будівництві комунізму». Партія викрила і засудила культ особи для полегшення руху до комунізму. Основні сили, які були проголошені на зустрічах керівників партії та уряду з діячами літератури та мистецтва, настанови червеного Пленуму ЦК партії були піднести

його зміст та тематичне начало, запобігання переходу митців на формалістичні позиції, підняття бойового наступального духу мистецтва, виховати людину комуністичного суспільства [33, с. 1].

Про термін «тематична картина» було згадано Василем Афанасьєвим у статті «Життєстверджуюче джерело» 1963 року періодичного видання «Мистецтво», цей термін набуває нового звучання після максимальної популярності в 20-х роках ХХ століття. Саме з утвердженням тематичного начала в першу чергу пов'язаний процес становлення і подальшого розвитку соціалістичного реалізму. Таким чином, партія вважала, що саме мистецтво соцреалізму стане «джерелом радощів і натхнення для мільйонів людей», «виражати їх волю, почуття та думки», буде «засобом їх ідейного збагачення і морального виховання». Але ці зміни були для ще кращого звучання ідей партії та культу В. Леніна.

Василь Афанасьєв наголошує, що не дивлячись на те, що партію багато що не задовольняє, відбуваються великі зрушення в мистецтві. Де зрушеннями вважають, в першу чергу, активне використання серед художників наступної тематики картин: праця, індустріальна тематика, шахтарі Донбасу та інші. Прагнення до формальних художньо-виражальних засобів — характерна риса радянського живопису. Іноді переважає захоплення митцем формальної сторони, коли художника більше приваблює засіб, аніж зміст, який він хоче передати — це в статті висвітлюється як негативна тенденція. Спостерігається обмеженість у виборі сюжетів. Історична та історико-революційна українська картина — домінує. Велика увага приділяється темі «Великої Вітчизняної війни» — про це пише Василь Афанасьєв. [2, с. 5–8].

У статті «Збагачення духовної культури», Юрій Турченко стверджує, що українське мистецтвознавство — одна з найважливіших галузей духовної культури нашого народу, представлена багатьма осередками: Інститутом мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Рильського Академії наук УРСР, Науково-дослідним інститутом історії, теорії та перспективних проблем радянської архітектури у Києві, художніми музеями та вищими художніми навчальними закладами республіки. Розкриваючи тему, автор наголошує, що в 20–30-ті роки ХХ століття остаточно сформувалися основні наукові концепції й методологічні підвалини українського мистецтвознавства як науки, яка розвивалася на основі марксистсько-ленінської естетики.

Також Ю. Турченко пише, що ретельно почала досліджуватись графіка та живопис Т. Г. Шевченка та творчість художників-передвижників. Внаслідок багаторічної роботи науковців було зібрано близько тисячі його творів.

Важливим впливом на творчість художників-шістдесятників були спроби показати в узагальненому вигляді процес розвитку провідних видів українського образотворчого мистецтва, переглянути творчі концепції Г. Нарбута, Ф. Кричевського, М. Пимоненка [32, с. 14–17].

Будь-яке відходження від нав'язаного соцреалізму державною політикою розглядалося як «чуже народів формалістичне трюкацтво, натуралістична безкрилість, націоналістичні тенденції та тенденції космополітичного нігілізму», трактуючи,

що ці всі підходи до мистецтва є незрозумілими трудящим масам — про це написано в енциклопедичному виданні «Історія українського мистецтва» в шести томах. У цьому ж шеститомнику сказано про розроблений В. Леніним план монументальної пропаганди про партійність та народність мистецтва, які втілювалися в життя художниками. Також набуває масовості політичний плакат як найдієвіший агітаційний засіб, який до жовтневої революції не мав місця в мистецтві. Автор також говорить про появу творів, які відображали події та явища революції та радянську дійсність в позитивному звучанні [10, с. 6]. Характерним було посилення уваги до історичної тематики, зокрема Запорозького козацтва. Художники-графіки досить активно втілювали на своїх графічних аркушах тематику часів козаччини, зокрема О. Данченко, М. Деревус, С. Якутович та інші.

Філософ та літописець того періоду Є. Сверстюк, один із найяскравіших представників покоління шістдесятників, описував головний світоглядно-психологічний переворот, що настав: «...люди раптом прокинулись від падіння страшного ідола і кинулись до пробоїна в стіні, де він упав. Цілі ідеологічні зағони було кинуте на заліплення пробоїни. Однак одиниці кинулись її розширювати. З цього почалися шістдесятники» [22].

Важливим є акцентування на об'єктивній оцінці явища шістдесятництва, Л. Тарнашинська намагається встановити причинно-наслідкові «лінії» та «перехрестя» шістдесятництва як явища, намагаючись уникати такі поняття, як аберації дальності та аберації близькості у дослідженні. Вона акцентує саме на тому, що в нашій науці досі немає об'єктивного аналізу цього явища та його проблем, а головне, його визначених часових меж. Саме відсутність чітких хронологічних рамок є ключовою проблемою, яка тягне за собою низку інших нерозкритих питань. Постає питання, якими параметрами насправді «вимірювалося» і «вимірюється» так зване покоління шістдесятників. У статті автор порушує низку важливих, не вирішених питань явища шістдесятництва [30].

Шістдесятники, на думку М. Коцюбинської, «починали на спустошеному, знелюдненому, зде-націоналізованому полі» й інтуїтивно прагнули передусім до збереження та відтворення української культури [13, с. 6].

Метою було розгортання особистості через творчість та утвердження власної громадянської позиції. Саме ось це звернення до власних витоків, пошук власних культурних та етичних основ характеризує філософську культуру українського шістдесятництва. Це ті художники, які виражали свою позицію через творчість та громадянську діяльність. Уже в 1964 році окремі представники середовища заговорили про кінець шістдесятництва. У щоденнику Леся Танюка, в записі за 5 січня: «зі смертю Симоненка скінчився етап, що його поіменовано було шістдесятництвом» [27, с. 6]. Думка продовжується в записі за 10 січня: «...А в спілці діється щось несусвітнє. “Шістдесятники” стає лайливим словом...» [27, с. 7].

Важливим для розуміння ситуації в мистецьких колах були спогади Богдана Сороки, художника-графіка, проти якого була відкрита справа

КДБ. У спогадах згадуються розширені партійні збори Спілки художників 1971 року, з протоколу відомо, що після допитів комуністи дали йому спокій. В той же час художник І. Гуторов висловлювався про Б. Сороку наступним чином: «Відсутність контролю за діяльністю окремих художників, моральне лице яких далеко не оприділене, привело до того, що як результат Сорока, випускник нашого вузу, вихований в радянському вузі, став на шлях спілкування з нашим ідейним ворогом». І таких «характеристик» досить багато було в той час. Б. Сороку критикували не тільки колеги, інструктор обласного комітету партії В. Висоцький упереджено ставився до тем, яких він торкався: «Творчість Сороки — перуни, дашбоги і інше — захвалювалися, всяко підтримувалися окремими нездоровими тенденціями в Спілці» [20].

«Поет, який виступає проти!» — так охарактеризував появу шістдесятників Є. Сверстюк, називаючи наступні ознаки: 1) юний ідеалізм, який просявітлює, підносить, єднає; 2) шукання правди і чесної позиції; 3) неприйняття, опір [22, с. 137–145].

Стаття О. Бажана є цінним доповненням до праць, які розкривають причини формування опозиційного руху в Україні у 60-х роках ХХ століття та участь у ньому творчої інтелігенції. В статті досліджуються архівні документи зазначеного періоду, які не були досліджені раніше [3, с. 80–82].

Унікальним джерелом для ґрунтовнішого розуміння інтенції художників-шістдесятників є монографія упорядників О. Зарецького та М. Маричевського «Алла Горська: червона тілька каліни», де вперше опубліковані листи, спогади та статті Алли Горської та її оточення [34].

«Брама світла. Шістдесятники» Романа Корогодського — це книга спогадів, де автор намагається сформулювати для себе поняття шістдесятництва. Він дає чітко зрозуміти, що не всі активні митці того періоду були причетні до явища. Тобто, за його словами, протестний потенціал у мистецтві не обов'язково мусив набувати форми активного протистояння владі.

Р. Корогодський порушує «літературоцентричний» міф шістдесятництва. За особистим баченням автор пропонує свій перелік художників-шістдесятників: Опанас Заливаха, Георгій Якутович, Григорій Гавриленко, Веніамін Кушнір, Людмила Семикіна, Галина Севрук, Любомир Медвідь, Олексій Захарчук, Михайло Вайнштейн, В'ячеслав Дозорець, Юрій Химич, Андрій Бокотей, Богдан Сорока, Леся Крип'якевич, Валентин Задорожний, Борис Довгань, Ірина Макарова-Вишеславська та ін. Автор порівнює роль тодішніх художників із роллю бойчукістів. Відбувається дискусія щодо розмежування шістдесятників і дисидентів [12].

Оскільки на той час цензурою було покриті всі можливі джерела інформації, то єдиним способом вивести і виявити правдиву інформацію є епістолярна спадщина, яка включає в себе: самвидав, листи, спогади.

У монографії «Український самвидав» літературна критика та публіцистика 1960-х — початку 1970-х років, досліджується місце та роль, історія розвитку та поширення українського самвидаву як альтернативної складової літературного процесу та головної організуючої форми руху опору 1960-х

— початку 1970-х років. Акцентується увага на позацензурній публіцистиці та літературній критиці у контексті культурно-громадського життя в Україні 60-х років ХХ століття. У монографії автор розглядає обставини формування, розвитку самвидаву як опозиційної категорії та конкретного історичного явища у другій половині ХХ століття. Порушується проблематика розвитку самвидаву в умовах тоталітарного суспільства. Глибинний аналіз самвидавних документів дозволив О. Обертасу простежити еволюцію мислення їхніх авторів [16].

«Рух опору в Україні: 1960–1990» — енциклопедичний довідник, присвячений подіям в Україні на початку 1960-х і до 1991 року, охоплює проблематику національних і людських прав. У ньому окреслено феномен шістдесятництва, самвидаву, зародження дисидентського руху. Довідник містить біографічні дані окремих діячів та інформацію про їхні твори, неформальну пресу і правозахисні різномовні видання, бібліографію творчості учасників руху опору, політв'язнів і репресованих, спогадів і статей, відгуків іноземної преси [19].

Важливою є серія бібліографічних нарисів Л. Тарнашинської «Шістдесятництво: профілі на тлі покоління», присвячена художникам. Бібліографічна частина складається із шести розділів — загального та п'яти персоналій, присвячених Аллі Горській, Опанасу Заливасі, Віктору Зарецькому, Галині Севрук, Людмилі Семикіній. Кожен із п'яти підрозділів містить відомості про публікації репродукцій творів митця; статті, інтерв'ю, спогади, роздуми, звернення, заяви; літературу про життя і діяльність; художні твори. Важливим є філософські роздуми Алли Горської щодо ознак національного мистецтва: «Колір, як соліст у живописі (звичайно, і в монументалізмі), виступає в народному мистецтві як національна категорія. Колір — зміст, душа, історія народу, його лице. Сюжет не є ознакою національного. Він окремо не існує. Зміст є форма. Форма є зміст. Історія мистецтва — історія форми — історія народу». У тринадцятому випуску посібник містить нарис Л. Тарнашинської «Плеяда нескорених: Алла Горська, Віктор Зарецький, Опанас Заливаха, Людмила Семикіна, Галина Севрук», де автор робить спробу реконструкції життєвого та мистецького світу художників-шістдесятників, а також містить літературу про художників та їхні твори. Спроба подивитися на явище крізь призму індивідуалізованого «Я», що дає можливість побачити цілісно явище шістдесятництва [31].

«Шістдесятники — спонтанний вияв духовного дозрівання, нового мислення, нової системи цінностей, нового осмислення національного досвіду в надрах тоталітарної системи. Пошуки нової творчої виразності, вироблення творчої манери, адекватної їхньому світобаченню». Проти сформованого реалістичного академічного мистецтва, дозволеного ідеологією, почав виступати нонконформізм. За словами автора дослідження: «мистецький нонконформізм мусив долати інерцію старої школи, що її репрезентували художники-реалісти О. Пашенко, В. Касіян, В. Костецький, С. Григор'єв та інші. На це більшою чи меншою мірою зважилися В. Куткін, Г. Якутович, А. Зубок, А. Горська, В. Зарецький, Г. Севрук, Л. Панченко, В. Кушнір, І.-В. Задорожний, М. Стороженко, Л. Семикіна, Г. Гаври-

ленко та інші». Саме ці митці зробили відхід від вимог соцреалізму й стали на дорогу пошуків своєї рідної форми самовираження [31].

Про клуб творчої молоді, її діяльність та культурну спадщину у своїй статті «Клуб творчої молоді «Сучасник»» описує С. Білокінь — як про головну організацію шістдесятництва. Автор зазначає, що днем її зародження формально були перші збори клубу, які відбулись 8 березня 1960 року в Театральному інституті. Як свідчив Л. Танюк, «прийшли К. Кримець і Є. Ганін від музикантів, І. Ткачков — від архітекторів, «щедрівна група» з консерваторії, О. Бердник — від письменників». Але наголошує, що «коли до клубу увійшли художники А. Горська, В. Зарецький, Г. Пришедько, Г. Зубченко, клуб швидко українізувався». У статті було вперше опубліковано доповідні записки КГБ до ЦК КПУ, що виявляють діяльність клубу напередодні арештів 1965 року [5].

Про творчу та громадську діяльність шістдесятників, зокрема Алли Горської, описує Н. Авер'янова у статті «Мистецька еліта України: Алла Горська в когорті шістдесятників». Митці прагнули вільного вираження творчого потенціалу. «Духовним запитам шістдесятників не міг відповідати метод соціалістичного реалізму з його постулатами партійності та ідейності, адже заперечував незалежну діяльність мистецьких груп». Питання необхідності творчих свобод у молодих митців стало гостро, вони відстоювали право на власне самовираження. Шістдесятники несли нове осмислення національного питання та культури. «Алла Горська відкинула загальноприйняті кліше й зуміла відстояти своє мистецьке кредо, бажала творити таке образотворче мистецтво, яке б пробуджувало національну самосвідомість, гідність і па-

тріотизм українців. У своїй творчості Алла Горська ставила такі ж складні й болючі питання, як поети-шістдесятники». Автор пише, що вона стала прикладом мужньої громадянської позиції, а в художньому розумінні — професіонал нового формату [1, с. 57–59].

Важливим джерелом інформації була збірка «Алла Горська. Душа українського шістдесятництва», до якої увійшли епістолярна спадщина художниці 1949–1970-х років, заяви, скарги та звернення А. Горської до влади, нотатки про мистецтво, щоденник, зошит з вправами та диктантами з української мови, образотворчі, прозові і поетичні твори, пов'язані з А. Горською чи їй присвячені, реєстр творів художниці, репродукції творів, фотографії, спогади сина та друзів [18].

Л. Смирна у статті «Теоретико-філософські роздуми українських художників-шістдесятників: Світогляд, концепції, ідеї» досліджує світоглядні концепції та невідомі сторінки творчості художників-шістдесятників. «Індивідуалізм, складна філософсько-естетична доктрина, покладена в підґрунтя творчості кожного митця». У статті автор розкриває ознаки згаданих концепцій наступних художників-шістдесятників: В. Ламаха, Ф. Юр'єва, М. Стороженка, О. Дубовика [25, с. 59–75].

Висновки. Отже, із розглянутого матеріалу явним є осмислення поняття «шістдесятництво», власне, його представниками та дослідниками у різних джерелах, осмислено його як художнє явище в мистецтві та культурі. З'ясовано громадську позицію митців та їхні світоглядні засади. Відтак, нагальним є дослідження творчості митців-шістдесятників щодо національної ідеї, пам'яті, форми.

Література

1. Авер'янова Н. Мистецька еліта України: Алла Горська в когорті шістдесятників // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Українознавство. Київ, 2014. Вип. 1. С. 57–59.
2. Афанасьєв В. Життєстверджуюче джерело // Образотворче мистецтво. 1963. С. 5–8
3. Бажан О. Діяльність клубів творчої молоді в Україні в 1960-х роках у першоджерелах. Краєзнавство 1–4. Київ, 2006. С. 80–82.
4. Бажан О. Шістдесятництво // Енциклопедія історії України: Т. 10: Т-Я / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України // Наукова думка. Київ, 2013. 688 с
5. Білокінь С. Клуб творчої молоді «Сучасник» (1960–1965) // Вид. дім «Києво-Могилянська академія». Київ, 2012. 63 с.
6. Говдя П. Наша мета — служіння народові // Мистецтво. 1957. С. 9–10.
7. Дзюба І. Спогади і роздуми на фінішній прямій // вступ. ст. М. Г. Жулинського. Криниця, 2008. С. 511.
8. Дзюба І. Бунт покоління: розмови з українськими інтелектуалами записали й прокоментували Богуміла Бердиховська та Оля Гнатюк [інтерв'ю із Євгеном Сверстюком, Іваном Дзюбою, Михайлиною Коцюбинською, Михайлом Горинем, Миколою Рябчуком] / Пер. із пол. Київ. Дух і літера, 2004. С. 91–152.
9. Жиленко І. Homo feriens // Смолоскип. Київ, 2011. С. 816 с.
10. Історія українського мистецтва: у 6-х томах / Академія наук УРСР, Головна редакція Української радянської енциклопедії, том 5, Київська книжкова фабрика «Жовтень». Київ, 1967. 479 с.
11. Костенко Л. Україну замінили на Оклахому // Ірина Славінська// літературний оглядач «Української правди. Життя» 2011. URL: <http://life.pravda.com.ua/culture/2011/09/20/85867> (дата звернення 09.05.2019).
12. Корогодський Р. Брама світла: Шістдесятники // Видавництво Українського Католицького Університету. Львів, 2009. 655 с.
13. Коцюбинська М. Мої обрії. У 2-х т. Т. 2. Дух і літера. Київ, 2004. 386 с.
14. Маринович Я. Наша мета — служіння народові // Мистецтво. 1957. С. 10–11.

15. Насправді було так. Інтерв'ю Юрія Зайцева з Іваном Дзюбою. Ін-т українознавства. Львів, 2001. 76 с.
16. Обертас О. Український самвидав: літературна критика та публіцистика (1960-і — початок 1970-х років) // Смолоскип. Київ, 2010. 298 с.
17. Овсієнко В. Світло людей: Мемуари та публіцистика. У 2 кн.: Кн. 2. Харків: Харківська правозахисна група // Смолоскип. Київ, 2005. 352 с.
18. Огнева Л. Алла Горська. Душа українського шістдесятництва // Смолоскип. Київ, 2015. 708 с.
19. Рух опору в Україні: 1960–1990: енцикл. довід. / гол. ред. О. Зінкевич // Смолоскип. Київ, 2010. 802 с.
20. Сорока Б. Комуністи зацікавилися моєю особою // 1971. URL: <https://zbruc.eu/node/10242> (дата звернення 21.05.2019).
21. Сверстюк Є. Блудні сини України // Знання. Київ, 1993. 256 с.
22. Сверстюк Є. Українська література і християнська традиція // Сучасність. 1992. № 12. С. 137–145.
23. Секо Я. Шістдесятники: у полоні поняттєвих конструкцій // Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць // Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 2013. С. 28–40.
24. Смирна Л. Століття нонконформізму в українському візуальному мистецтві: Монографія / Ін-т проблем сучасного мистецтва НАМ України. Фенікс — Київ, 2017. — С. 33. 480 с.
25. Смирна Л. Теоретико-філософські роздуми українських художників-шістдесятників: Світогляд, концепції, ідеї // Пермский государственный национальный исследовательский университет. Пермь, 2013 С. 59–75.
26. Стус В. В житті, творчості, спогадах та оцінках сучасників // Смолоскип. —Балтимор — Торонто, 1987. 463 с.
27. Танюк Л. Лінія життя: (З щоденників): У 2-х т.: Т. 1. 1964–1970 // Фоліо. Харків, 2004. 557 с.
28. Тарнашинська Л. Українське шістдесятництво та слов'янський контекст. Витоки, тенденції, перспективи дослідження // Universitatis palackianae Olomouc. Оломоуц, 2006. С. 323–331.
29. Тарнашинська Л. Українське шістдесятництво: профілі на тлі покоління // Смолоскип. Київ, 2010. 632 с.
30. Тарнашинська Л. Українське шістдесятництво: аберация явища у постмодерному прочитанні // Слово і Час. 2003. С. 59–71.
31. Тарнашинська Л. Плеяда нескорених: Алла Горська. Опанас Заливаха. Віктор Зарецький. Галина Севрук. Людмила Семикіна // Шістдесятництво: профілі на тлі покоління; вип. 13 // Національна парламентська бібліотека України. Київ. 2011. 200 с.
32. Турченко Ю. Збагачення духовної культури // Мистецтво. 1963 С. 14–17.
33. Центральному Комітету Комуністичної партії Радянського Союзу. Товаришеві М. С. Хрущову // Мистецтво. 1963. С. 1.
34. Червона тінь калини : листи, спогади, статті // ред. та упоряд. О. Зарецький, М. Маричевський // Спалах ЛТД. Київ, 1996. 240 с.
35. Чижик В. Так мы жили. Главы из книги об истории моей семьи // 2012. URL: <http://www.berkovich-zametki.com/2012/Zametki/Nomer11/Chizhik1.php> (дата звернення 22.05.2019).
36. Ясин Е. Шестидесятники. 8 заметок к возможной дискуссии // Алексеева Л., Голдберг П. Поколение оттепели / Пер. с англ. М.: Захаров, 2006. С. 361–370.

References

1. Aver'yanova N. Mysteczka elita Ukrayiny: Alla Gorska i bogorti shistdesyatnykiv // Visnyk Kyivskogo nacionalnogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ukrayinoznnavstvo. Kyiv, 2014. Vyp. 1. S. 57–59.
2. Afanasyev V. Zhyttyestverdzhuyuche dzherelo // Obrazotvorche mystectvo. 1963. S. 5–8
3. Bazhan O. Diyalnist klubiv tvorchoyi molodi v Ukrayini v 1960-x rokax u pershodzherelax. Krayeznavstvo 1–4. Kyiv, 2006. S. 80–82.
4. Bazhan O. Shistdesyatnyctvo // Encyklopediya istoriyi Ukrayiny: T. 10: T-Ya / Redkol.: V. A. Smolij (golova) ta in. NAN Ukrayiny. Instytut istoriyi Ukrayiny // Naukova dumka. Kyiv, 2013. 688 s
5. Bilokin S. Klub tvorchoyi molodi «Suchasnyk» (1960–1965) // Vyd. dim «Kyievo-Mogylyanska akademiya». Kyiv, 2012. 63 s.
6. Govdya P. Nasha meta — sluzhinnya narodovi // Mystectvo. 1957. S. 9–10.
7. Dzyuba I. Spogady i rozdumy na finishnij pryamij // vstup. st. M. G. Zhulynskogo. Krynycya, 2008. S. 511.
8. Dzyuba I. Bunt pokolinnya: rozmovy z ukrajynskymy intelektualamy zapysaly j prokomentuvaly Bogumila Berdyxovska ta Olya Gnatyuk [interv'yu iz Yevgenom Sverstyukom, Ivanom Dzyuboyu, Muxajlynoyu Kosyubynskoyu, Muxajlom Gorynem, Mykoloyu Ryabchukom] / Per. iz pol. Kyiv. Dux i litera, 2004. S. 91–152.
9. Zhylenko I. Homo feriens // Smoloskyp. Kyiv, 2011. S. 816 s.
10. Istoriya ukrajynskogo mystectva: u 6-x tomax / Akademiya nauk URSS, Golovna redakciya Ukrayinskoyi radyanskoyi encyklopediyi, tom 5, Kyivska knyzhkova fabryka «Zhovten». Kyiv, 1967. 479 s.
11. Kostenko L. Ukrayinu zaminyly na Oklaxomu // Iryna Slavinska// literaturnyj oglyadach «Ukrayinskoyi pravdy. Zhyttya» 2011. URL: <http://life.prawda.com.ua/culture/2011/09/20/85867>.
12. Korogodskij R. Brama svitla: Shistdesyatnyky // Vydavnyctvo Ukrayinskogo Katolyckzogo Universytetu. Lviv, 2009. 655 s.
13. Kosyubynska M. Moyi obriyi. U 2-x t. T. 2. Dux i litera. Kyiv, 2004. 386 s.
14. Marynovych Ya. Nasha meta — sluzhinnya narodovi //Mystectvo. 1957. S. 10–11.

15. Naspravdi bulo tak. Interv'yu Yuriya Zajceva z Ivanom Dzyuboyu. In-t ukrayinoznavstva. Lviv, 2001. 76 s.
16. Obertas O. Ukrayinskij samvydav: literaturna krytyka ta publicystyka (1960-i — pochatok 1970-x rokov) // Smoloskyp. Kyiv, 2010. 298 s.
17. Ovsiyenko V. Svitlo lyudej: Memuary ta publicystyka. U 2 kn.: Kn. 2. Xarkiv: Xarkivska pravozaxysna grupa // Smoloskyp. Kyiv, 2005. 352 s.
18. Ognieva L. Alla Gorska. Dusha ukrayinskogo shistdesyatnyctva // Smoloskyp. Kyiv, 2015. 708 s.
19. Rux oporu v Ukrayini: 1960–1990: encykl. dovid. / gol. red. O. Zinkevych // Smoloskyp. Kyiv, 2010. 802 s.
20. Soroka B. Komunisty zacikavlylysa moyeyu osoboyu // 1971. URL: <https://zbruc.eu/node/10242>.
21. Sverstyuk Ye. Bludni syny Ukrayiny // Znannya. Kyiv, 1993. 256 s.
22. Sverstyuk Ye. Ukrayinska literatura i xrystyanska tradyciya // Suchasnist. 1992. # 12. S. 137–145.
23. Seko Ya. Shistdesyatnyky: u poloni ponyattyevykh konstrukcij // Ukrayina-Yevropa-Svit. Mizhnarodnyj zbirnyk naukovykh prac // Ternopilskij nacionalnyj pedagogichnyj universytet imeni Volodymyra Gnatyuka, 2013. S. 28–40.
24. Smyrna L. Stolittya nonkonformizmu v ukrayinskomu vizualnomu mystecztvi: Monografiya / In-t problem suchasnogo mystecztva NAM Ukrayiny. Feniks — Kyiv, 2017. — S. 33. 480 s.
25. Smyrna L. Teoretyko-filosofski rozdzumi ukrayinskyx xudozhnykiv-shistdesyatnykiv: Svitoglyad, koncepciyi, ideyi // Permskij gosudarstvennyj natsionalnyj yssledovatel'skij unyversytet. Perm, 2013 S. 59–75.
26. Stus V. V zhytti, tvorchosti, spogadax ta ocinkax suchasnykiv // Smoloskyp. —Baltymor — Toronto, 1987. 463 s.
27. Tanyuk L. Liniya zhyttya: (Z shhodennykiv): U 2-x t.: T. 1. 1964–1970 // Folio. Xarkiv, 2004. 557 s.
28. Tarnashynska L. Ukrayinske shistdesyatnyctvo ta slov'yanskij kontekst. Vytoky, tendencyi, perspektyvy doslidzhennya // Universitatis palackianae Olomouc. Olomouc, 2006. S. 323–331.
29. Tarnashynska L. Ukrayinske shistdesyatnyctvo: profili na tli pokolinnya // Smoloskyp. Kyiv, 2010. 632 s.
30. Tarnashynska L. Ukrayinske shistdesyatnyctvo: aberaciya yavvyshha u postmodernomu prochtanni // Slovo i Chas. 2003. S. 59–71.
31. Tarnashynska L. Pleyada neskorenyx: Alla Gorska. Opanas Zalyvaxa. Viktor Zareczkyj. Galyna Sevruc. Lyudmyla Semykina // Shistdesyatnyctvo: profili na tli pokolinnya; vyp. 13 // Nacionalna parlamentska biblioteka Ukrayiny. Kyiv. 2011. 200 s.
32. Turchenko Yu. Zbagachennya duxovnoyi kultury // Mystecztvo. 1963 S. 14–17.
33. Centralnomu Komitetu Komunistychnoyi partiyi Radyanskogo Soyuzu. Tovaryshevi M. S. Xrushhovu // Mystecztvo. 1963. S. 1.
34. Chervona tin kalyny : lysty, spogady, statti // red. ta uporyad. O. Zareczkyj, M. Marychevskyj // Spalax LTD. Kyiv, 1996. 240 s.
35. Chyzyuk V. Tak my zhyly. Glavy yz knygy ob ystoriy moej semy // 2012. URL: <http://www.berkovich-zametki.com/2012/Zametki/Nomer11/Chizhik1.php>.
36. Yasyn E. Shestydesyatnyky. 8 zametok k vozmozhnoj dyskussyy // Alekseeva L., Goldberg P. Pokolenye ot-pely / Per. s angl. M.: Zaxarov, 2006. S. 361–370.

Шевченко М. Е.

Творческая и общественная деятельность художников-шестидесятников в литературе

Освещена творческая и общественная деятельность художников-шестидесятников в литературе. Охарактеризована культурная ситуация второй половины XX века в «официальной» литературе и эпистолярной. В статье акцентировано внимание на художниках, имеющих четкую и принципиальную гражданскую позицию.

Ключевые слова: художники-шестидесятники, украинская культура, графика, XX века, диссидентство.

Shevchenko M.

The creative and civic activity of Sixtiers in literature

The creative and civic activity of Sixtiers were highlighted in literature. The cultural situation of the second half of the twentieth century were characterized in the "official" literature and the epistolary. The article focuses on artists who had a clear and principled civic engagement.

Keywords: Sixtiers, Ukrainian culture, graphics, twentieth century, dissidence.

Стаття надійшла до редакції 01.08.2019